

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA BILISH JARAYONINI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK BOSQICHLARI

Sultanova Shaxlo Ilhamboyevna

Qoraqolpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani 44-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda bilish jarayonining (idrok, diqqat, xotira, tafakkur va nutq) shakllanish bosqichlari, ularning o'zaro bog'liqligi hamda ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, bilish faoliyatini rivojlantirishning psixologik shart-sharoitlari va samarali usullari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: bilish jarayoni, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, nutq, kichik maktab yoshi, rivojlanish

KIRISH

Kichik maktab yoshi (6–10 yosh) bolaning aqliy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bilish jarayonlari faol rivojlanib, bola atrof-muhitni anglash, bilimlarni o'zlashtirish va ularni amaliyotda qo'llashni o'rganadi. Bilish jarayonlari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning bosqichma-bosqich shakllanishi bolaning umumiy intellektual rivojlanishini ta'minlaydi.

Kichik maktab yoshi bolaning psixik rivojlanishida muhim bosqichlardan biri bo'lib, aynan shu davrda uning bilish jarayonlari faol shakllanadi va takomillashadi. Bilish jarayoni insonning atrof-muhitni anglash, o'rganish va tushunishga qaratilgan psixik faoliyatlar majmuasi bo'lib, u idrok, diqqat, xotira, tafakkur va nutq kabi asosiy komponentlardan tashkil topadi. Ushbu jarayonlar kichik maktab yoshida bosqichma-bosqich rivojlanib, bolaning intellektual salohiyatini belgilaydi.

Dastlab bolalarda idrok jarayoni takomillashadi. Ular predmet va hodisalarni aniqroq, to'liqroq qabul qila boshlaydi, rang, shakl, hajm kabi xususiyatlarni farqlash qobiliyati rivojlanadi. Bu esa ularga atrof-dagi borliqni chuqurroq anglash imkonini

beradi. Shu bilan birga, bolalarda diqqat jarayoni ham asta-sekin shakllanadi. Dastlab ixtiyorsiz diqqat ustun bo'lsa, vaqt o'tishi bilan ixtiyoriy diqqat rivojlanib, bola o'z e'tiborini maqsadli ravishda boshqarishni o'rganadi.

Xotira jarayoni ham bu davrda sezilarli o'zgaradi. Boshlang'ich bosqichda bolalar ko'proq mexanik yodlashga tayanadi, ya'ni ma'lumotni tushunmasdan eslab qolishga harakat qiladi. Keyinchalik esa ma'noli xotira rivojlanib, ular materialni tushunib, bog'lab eslab qolishga o'tadi. Bu esa bilimlarni mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi.

Tafakkur jarayoni kichik maktab yoshida konkret-amaliy xarakterdan mantiqiy fikrlashga o'tish bosqichida bo'ladi. Bolalar real predmetlar asosida fikrlashdan asta-sekin umumlashtirish, taqqoslash va xulosa chiqarish kabi mantiqiy operatsiyalarni egallay boshlaydi. Bu jarayon ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Nutq esa bilish jarayonining muhim vositasi sifatida shakllanadi. Bolalarning lug'at boyligi ortadi, ular o'z fikrini aniq va izchil ifodalashni o'rganadi. Nutqning rivojlanishi tafakkur bilan uzviy bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini rivojlantiradi.

Umuman olganda, kichik maktab yoshidagi bolalarda bilish jarayonlari o'zaro bog'liq holda rivojlanadi va bir-birini to'ldiradi. Ushbu jarayonlarning to'g'ri shakllanishi ta'lim samaradorligini oshiradi hamda bolaning kelajakdagi aqliy rivoji uchun mustahkam asos yaratadi. Shu sababli o'qituvchi va ota-onalar bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning bilish faoliyatini qo'llab-quvvatlashlari va rivojlantirishlari zarur. A.Anastazining fikricha, ta'limga yetuklik "maktab dasturidagi bilim, ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan qobiliyat va motivatsiyaning mavjudligidir". I.Shvantsara esa "maktab ta'limida ishtirok etishga qobiliyatlilik" deb baholagan.

6-7 yoshli bolalarning bilish jarayonlari o'quv faoliyatida yangi bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishi uchun zaruriy taraqqiyot darajasiga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kichik maktab yoshidagi bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Bola diqqatining xususiyatlari rolli va syujetli o'yinlarda, rasm chizish, loy hamda plastilindan o'yinchoqlar tayyorlashda, o'zgarlar nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni yechishda, hikoya tinglash va tuzishda ko'rinadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi o'z diqqatini muayyan ob'ektga yo'naltirish, to'plash, taqsimlash bo'yicha ma'lum darajada ko'nikmaga ega bo'lib, o'z diqqatini boshqarish va kerakli paytda to'plashga intiladi.

Mazkur yoshdagi bolalar xotirasi qiziqarli, ajoyib-g'aroyib, kishini taajjubga soladigan ma'lumot va hodisalarni puxta esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni o'zlashtirib kelgan bo'lsa, endi o'z xohish-irodasi bilan zarur ma'lumotlar to'plashga, o'z oldiga aniq maqsad va vazifa qo'yishga harakat qiladi. O'quvchining ana shu faolligi xotirasining muayyan darajada rivojlanganini bildiradi. U she'r, hikoya va ertaklarni esda qoldirish uchun takrorlashi, yod olishning eng qulay yo'l va usullaridan foydalanishi ta'lim jarayonida unga juda qo'l keladi. Birinchi sinf o'quvchisi ko'pincha yaqqol obrazli xotiraga suyanib bilish faoliyatini tashkil etsa ham, bu xotiraning boshqa turlarini inkor qilmaydi, aksincha, ta'lim so'zmantiq xotirasini taqozo etadi. So'z-mantiq xotirasining mavjudligi ma'nosini tushunib esda olib qolish jarayonining samaradorligi ortishiga keng imkoniyat yaratadi.

O'yinlar bolalarning asosiy faoliyat turi bo'lib, u orqali kichik maktab yoshdagi o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishlari ortadi, hayotni, borliqni, tevarak- atrofni o'rganadilar va unga moslashadilar.

Ma'lumki, bolalar o'yining sifati va samaradorligi unda ishtirok etuvchilarning hayotiy kuzatishlari va shaxsiy tajribasiga bevosita bog'liq bo'ladi. Bunda onglilik, tashabbuskorlik va irodalilik kabi sifatlar ahamiyat kasb etadi. Shu sababli turli ijtimoiy-psixologik tavsifga ega o'yinlangan o'quv jarayonida foydalanish, shakshubhasiz o'z samarasini ko'rsatadi.

Keyingi yillarda jamiyatdagi insonlar salomatligi muammosi davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi bilan birga quvonarli hol shundan iboratki, har bir kishi o'z salomatligiga nisbatan ongli munosabatda bo'lmoqda. Salomatlik deganda nafaqat jismoniy balki, birinchi prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, "... har tomonlama, ya'ni ham jismonan, ham ruhan, ham ma'nan" sog'lom bo'lishga e'tibor berilayotganligi ham bizning yutug'imizdir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari dars jarayonida turli rolli va didaktik o'yinlar va trening mashqlaridan foydalanish orqali bolalarda o'qishga bo'lgan qiziqishlarni mustaxkamlashlari mumkin.

Taniqli metodolog olim G.P.Shchedrovskiyning ta'kidlashicha, o'yin - bu bolalar rivojlanishini boshqarish uchun jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan yoki vujudga keltirilgan bolalar hayotining alohida shaklidir; bu jihatdan qaraganda, uning ijodkori alohida odamlar emas, balki umuman jamiyat bo'lsa ham, o'yinning vujudga kelishi va rivojlanish jarayoni "ommaviy", "tabiiy-tarixiy" bo'lsa ham alohida pedagogik ijoddir, unda tabiiy tarixiy qonuniyat alohida kishilarning xilma-xil faoliyati orqali o'ziga "o'ziga yo'l ochgan".

O'yin dastavval - faoliyat mahsuli, uning vosistasida odam voqelikni qayta quradi, dunyoni o'zgartiradi. Bolaning dunyoga ta'sir ko'rsatishga bo'lgan ehtiyojining namoyon bo'lishi ilk bor o'yinda shakllanadi.

O'yinning mohiyati shundan iboratki, unda natija emas, balki jarayonning o'zi muhimdir. Bola o'ynaydigan vaziyatlar tasavvur etilgan bo'lsa ham ular boshidan kechiradigan tuyg'ular realdir.

O'yinning bu o'ziga xos xususiyati o'zida katta tarbiyaviy imkoniyatlarini mujassamlashtirgan, chunki o'yin mazmunini boshqarib, o'yin syujetiga muayyan rollarni kiritib, pedagog shu tariqa o'ynayotgan bolalarning muayyan ijobiy tuyg'ularini programmalashtirishi mumkin. Birinchidan, odam uchun ijobiy tuyg'ularni boshidan kechirish tajribasining o'zi muhimdir, ikkinchidan, kechinmalar

orqaligina faoliyat ijobiy munosabatni tarbiyalashi mumkin. O'yin noo'yin faoliyatiga munosabatni shakllantirishning boy imkoniyatlariga ega.

S.L.Rubinshteyning ta'kidlashicha, bola u yoki bu rolni o'ynar ekan, u shunchaki soxtalik bilan begona shaxsga ko'chmaydi; rolga kirar ekan, u o'z shaxsini kengaytiradi, boyitadi, chuqurlashtiradi.

Har doim bolalarning o'yinidagi markaziy jihat ular uchun eng muhim bo'lgan narsa, ya'ni boladagi mavjud ehtiyojlarga javob beradigan mazmun bo'lib chiqadi. Shu sababli bir xil mazmun turli yoshdagi bolalarga turli mohiyat kasb etadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bolalarning o'yini natijasida ular faoliyatining shunday mahsulotlari qoladiki, ularning mazmuni eng ko'p tarzda o'qish ehtiyoji bilan bog'liqlikdan yaqqol dalolat beradi.

Kam o'ynaydigan bola o'z rivojida orqada qoladi, chunki L. S. Vigotskiyning ifodasi bo'yicha o'yinda "bola o'zining o'rta yoshidan kattaroq, o'zining odatdagi xulq-atvoridan yuqoriroqdadir; u o'yinda o'zidan bir bosh yuqoriroqdir. Bola o'yinda o'zining odatdagi xulq-atvor darajasidan yuqoriroqqa sakrashga uringandek bo'ladi.

Amalda bola o'yin faoliyati orqali harakat qiladi".

L.S.Vigotskiy o'yinning quyidagi aqlga sig'maydigan tomonlarini ajratib ko'rsatadi:

1. Bola eng kam qarshilikka uchraydigan yo'ldan boradi (qoniqish hosil qiladi), lekin eng katta qarshilik yo'lidan harkat qilishga o'rganadi. O'yin - iroda va mahorat maktabidir.

2. Odatda bola o'zi hohlagan narsadan voz kechishda ham qoidaga bo'ysunishni xis etadi, bu yerda esa qoidaga bo'ysunish eng ko'p darajada qoniqish hosil qilish sari olib boradigan yo'ldir. O'yin bolaga istakning yangi shaklini beradi, ya'ni istakni o'yindagi roli va uning qoidalari bilan qiyoslaydi. O'yinda bola eng yuqori natijalarga erishish mumkinki, bu natijalar ertaga uning real o'rtacha darajasi, uning axloqiga aylanadi.

Boshlang'ich ta'limda o'yin ijodiy faoliyatning bir shaklidir. Bunda o'quvchi ijtimoiy va moddiy borliqni bilish hamda anglash asosida emotsional - xissiy, intellektual-axloqiy rivojlanadi. O'yinlar, ularning inson taraqqiyotidagi o'rni haqida psixologiya, etnografiya, madaniyat, pedagogika fanlarida bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan. XIX asrning oxirida nemis olimi K.Gross o'yinlarni tizimli o'rganishga xarakat qilgan bo'lsa, nemis psixologi K.Byuller o'yinlarni "qoniqish hosil qiluvchi" faoliyat sifatida tadqiq etadi.

L.S.Vigotskiy, A.N.Leont'evlar fikricha, o'yinlarni nazariy jihatdan ijtimoiy tabiatiga ko'ra ma'lum faoliyatiga yo'naltirilganligi bilan bog'lab, tadqiq etgan bo'lsalar, D.B.Elkonin shaxs xulqini boshqarishni tarkib toptirib, uni takomillashtiruvchi faoliyat sifatida talqin etadilar. Lekin o'yinlarni yagona va eng muhim asosiy xususiyati uning ta'limdagi ahamiyatligidir. O'yinlarda bolaning xulqi erkin shakllanadi va ijtimoiylashadi. O'yinlarning eng muhim jihati uning ikki tomonlama xarakterga egaligi bo'lib, uning dramatik san'atga ham mosligidir. Bir tomondan o'yin ishtirokchilari uni amalga oshirishda muayyan nostandart vazifalar bilan bog'liq xaqiqiy faoliyatni bajarsalar, ikkinchi tamondan esa o'yinlar bu faoliyatning aksariyat paytlarida ma'suliyatni his etgan holda xaqiqiy vaziyatlardan chetga chiquvchi shartli xususiyat ham kasb etadilar. Pedagogika va psixoterapiyada bolalar o'yin jarayonida xususan rolli o'yinlardan odamovilik, potologik tortinchoqlik, nutq sustligi va hatto duduqlanish kabi illatlarga yo'liqqan ayrim bolalar uchun tuzatish vositasi sifatida foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

XULOSA

Demak, o'yinlarning ikki tomonlama vazifani bajarishi uning rivojlanuvchi natijaga ega bo'lishiga sabab bo'ladi. O'yin faoliyati elementlaridan ta'lim jarayonida keng foydalaniladi. Ular ishbop oyinlar, didaktik o'yinlar, rolli o'yinlar, kompyuter o'yinlari shular jumlasidandir. Boshlang'ich sinflarda turli fanlarni o'qitish jarayonida didaktik o'yinlardan keng foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI :

1. 2. Maxmudovna, R. N. (2022). BOSHLANG ‘ICH SINFLARDA O‘YINLARNING AHAMIYATI. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1(16), 104-106. Каримова В. Психология. Т. 2002.
2. Sarsengali, B., & Shagyrbai, A. (2022). Діни философиядағы мейірбан және кемел адам түсінігі. Вестник КазНУ, Серия Религиоведение, 32(4), 50-59.
3. Ориббоева, Д. Д. (2022). O‘QUVCHILARNI KASB TANLASHGA YO‘NALTIRISHDA IJTIMOIIY KOMPETENTLIKNI TA‘SIRI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.8.08.045> Oriboyeva Dilafro‘z Dadamirzayevna NamDU Psixologiya kafedrası katta o‘qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (8), 314-318.
4. Oriboyeva, D. D. (2019). STUDY OF SOCIAL COMPETENCE IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(4), 288-292.
5. Kamolova, A. O. Q. (2023). Pedagoglik kasbi boshqa hamma kasblarning poydevoridir. Science and Education, 4(5), 988-992.
6. Ziyo.net